Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

İSLAM ÖNCESİ TÜRKLERDE KEMER KULLANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Menekşe SAKARYA[1]
Hamide Tuba KIZILKAYA[2]

[1] Dr.Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü msakarya@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2285-4448
[2] Dr.Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü tkizilkaya@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6642-6432

Sakarya, Menekşe ve Hamide T. Kızılkaya. "İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri". ulakbilge, 53 (2020 Ekim): s. 1211–1229. doi: 10.7816/ulakbilge-08-53-11

Öz

Orta Asya'nın doğusundan batısına kuzeyinden güneyine göçebe ya da yarı-göçebe bozkır hayatı yaşayan İslam öncesi Türkler, geniş bir alana yayılmış ve boylar halinde yaşayarak, kendilerine has bir kültür oluşturmuşlardır. Bir toplumda kültürel değerleri önemli ölçüde yansıtan eserler içerisinde giyimde kullanılan unsurlar en ön plandadır. Maddi kültür unsurları içinde yer alan kemerler, tarih sürecinde Türk kültürü hakkında önemli bilgiler aktarmaktadırlar. Kemerin taşıdığı ortak ve özel sanat anlayışı ile Türk topluluklarında önemli bir bağ kurduğu düşünülür. Bu çalışmada İslam öncesi Türklerde; kemer ve kemer tokalarının türleri, işlevleri, yapım malzemeleri, süslemeleri, işçiliği ve kemer kuşanma ile ilgili çeşitli deyişlerden bahsedilmiştir. Ayrıca kemerin İslam öncesi Eski Türk toplulukları arasında yer alan İskitler, Göktürkler, Hunlar, Avarlar ve Uygurlarda; kullanım alışkanlıkları, özellikleri ve sosyal statülerine kattığı anlam açısından incelenmiştir. Çalışmada, alanyazına ilişkin ikincil kaynaklar taranmış kemer ile ilgili tarihi doküman ve görseller incelenmiş ve o döneme ait eserlerin bilgileri bir araya getirilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam öncesi Türkler, kemer, kayış, kuşak, giyim, giyim kültürü

Makale Bilgisi:
Geliş: 11 Eylül 2020 *Düzeltme: 14 Ekim 2020* *Kabul: 22 Ekim 2020*

© 2020 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Türkler, ilk çağlardan başlayarak Kuzey Çin ve Altaylar-Sayan dağlarının güneybatı bölgesinden Orta Asya'yı, İran'ı, Anadolu'yu içine alacak şekilde Orta Avrupa'ya kadar devam eden geniş bir coğrafi alana yayılmışlardır (Yılmaz, 2019: 9). Türkler, M.Ö. 3. binyıldan başlayarak geliştirdikleri özel yazı ve anıtları ile kendi uygar geçmişlerini ortaya koymuşlardır. Bu durum batıya doğru hareket etmeleriyle Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da yerleşik hayata geçerek, Orta Asya bozkırlarından getirdikleri kültürel ve tarihsel süreci yaşatmaları ile ortaya çıkmıştır (Özen, 2012: 2). Türklerin yaklaşık 3500 yıllık süreçte yaşadıkları coğrafyadan dolayı oluşturdukları kültür, "Bozkır Kültürü" olarak adlandırılmaktadır (Kafesoğlu, 1998: 214). Türkler özellikle bozkırın hayvan yetiştiricileri olarak tanınmakta ve hayvancılık sosyal yaşamlarına disiplinli bir düzen katmaktaydı (Yılmaz, 2019: 13).

Bir toplumda geçmişten gelen değerlerin aktarımını sağlayan en önemli unsurlar inanç, dil, örf ve adetler, sanat ve edebiyattır. Kişi ve toplumların yaşam biçimlerini ve gündelik hayatlarını şekillendiren bu unsurlar kültür kavramını oluşturmaktadır. Oluşturulan bu kültürel nitelikler de toplumları birbirinden ayırarak onlara milli bir kişilik ve özgüven kazandırmaktadır (Gül, Uzun, ve Çebi, 2018: 659). Türklerin yaşadıkları coğrafyaya hakimiyet kurma istekleri ve bu zorlu bozkır koşulları ile mücadeleleri kültürel ögelerinin de çeşitlenmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2019:1).

Çok çeşitli ve benzer kültürlerin birbirini izleyerek ortaya çıktığı Orta Asya'da, ilk göçebe imparatorluğunu kuran Türkler, kendi sanatları ile dünyayı etkilemişlerdir. Yüzyıllar boyunca Orta Asya'da gelişen Türk Bozkır Sanatı, batıya göçler ile Orta Çağ Avrupa sanatını, güneye göçler ile de İslam sanatlarını etkilemiştir. Orta Asya'da kültür kronolojisi M.Ö. 5000 yıllarına kadar inmektedir (Diyarbekirli, 1972: 3-4). Proto-Türklerden Asya Hunlarına ve daha sonra Göktürk ile Uygurlarla devam eden inanç sistemleri, aynı coğrafyayı paylaşan diğer kültürlerden de etkilenmiş, çeşitlenmiş, ancak temeldeki değerlerini korumuştur. Bu durum, Türklerin efsane ve mitlerinin oluşumuna önemli katkı sağlamış ve çeşitli simgesel tasvirler ile sanatlarında da kendini göstermiştir (Yılmaz, 2019:iv).

Bozkır göçebe kültürünü yaşayanlar, yanlarında taşıyabildikleri her gün elinin altında bulunan ve daima kullandığı eşyaları süsleme çabası içerisine girmişlerdir. Sanatçı dokunuşlarını, eşyaya renk ve biçim verme istekleri ile çevrelerini güzelleştirme amaçlarını; madeni eşyalarda, dokumalarda, koşum takımlarında, silahlarda, deri kayışların madeni toka ve plakalarında, elbise süslerinde, çadırlarda kullandıkları keçelerde ve diğer birçok eşyada görmek mümkündür. (Diyarbekirli, 1972: 109). Yine Bozkır kültüründe; kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, at koşumları ve diğer süs eşyaları üstüne; pars, kaplan, kuş, geyik, at, koyun vb. hayvanların birbirleri ile mücadelelerini tasvir eden hayvan simgeleri kullanılmıştır. Göçebe yaşamda hayvanlarla olan ilişkiler bozkır sanatında hayvan simgelerinin kullanıldığı "Hayvan Üslubu"nu ortaya koymaktadır. Bozkır Türklerinin renkli taş ve gümüş kakmacılık, kuyumculuk, gergef işlemeciliği gibi sanatları icra ettiği bilinmektedir. Türkler, özellikle altın ve gümüş işlemeciliği konusunda oldukça yüksek ustalığa ulaşmışlardır. Hükümdar otağı, tahtı ya da özel eşyalarına yapılan nakış ve süslemeler, yabancı misafir ve temsilcilerin de her daim dikkatini çekmiştir (Güney, 2002: 81).

Bir toplumun kültürel değerlerini yansıtan unsurlar arasında giyim ön sıralarda yer almaktadır. Giyim, sadece maddi ve manevi koruyuculuk işleviyle değil, süslenme, güzel ve güçlü görünme gibi etmenlerin iç içe geçtiği birleşik bir yapı gösteren, ayrıca işlevsellikten önce sembolik anlamların yüklendiği zengin bir inceleme alanıdır. Toplumların yaşam biçimi ve faaliyetleri giysilerin biçim ve kesim özelliklerini belirlemektedir. Din veya inanış, meslek, yaş, cinsiyet, statü, bölgesellik, medeni durum, kişilikle ilgili dışa vurumlar gibi toplumsal ve bireysel kimliklere dair pek çok boyut tarih boyunca giysiler ile ifade edilmiştir (Gerçek, 2012: 1-5). Dünya sahnesinin en önemli aktörlerinden olan Türklerin giyim kuşamları da onlar hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Türklerin giyim tarihi ile ilgili eski bilgileri; Orta Asya'daki arkeolojik kazı buluntularından, heykellerden, çini ve keramiklerden, madeni eşyalar üzerindeki resimlerden, minyatürlerden, Divanü Lûgat-it-Türk'ten, tarihlerden, seyahatnamelerden, edebi eserlerden, kıyafetnamelerden ve müzelere ulaşmış olan giyim unsurlarından edinmekteyiz (Eroğlu, 2008: 170).

Orta Asya'daki göçebe yaşam, ihtiyaçları en kolay şekilde karşılayabilecek hafif ve kolay taşınabilecek eşya kullanımını gerektirmekteydi (Eycil ve Us, 2019: 82). Bozkırda göçebe olarak yaşayan Türkler; hem bu hayatın gereği hem de hayvancılıkla olan uğraşları nedeni ile deriden yapılmış rahat giysiler kullanmışlardır. At sırtında hayatını geçiren savaşçı bir kavim olan Türklerde, şalvar ve pantolon rahatlık sağlayan önemli giyim unsurları arasında yer almaktaydı. Giysiler yolculuk ve savaşlarda deriden, gündelik yaşamda kumaştan, yarım ya da uzun çizmeler ise deri ve keçeden yapılmıştır. Yerleşik hayata geçişle birlikte dokuma giysiler de giyilmeye başlanmıştır (Sezer Arığ, 2006: 143). Türkler; Çinliler ve Araplarda olduğu gibi, "ata entari ile binemezlerdi". Ata binmeden kaynaklanan sürtünme ve bacaklarda yara açma tehlikesinden kurtulmak için kalın pantolon ve çizmeler giymişler, yiyecek ve silahlarını asabilmek için kalın kemerler kullanmışlardır (Ögel, 1991:2; Tavkul, 1994 :40; Kopan, 2008: 64).

Yapılan kazılarda kurganlardan çıkan giysiler, kaya resimleri ve heykellere bakıldığında Türklerin giysilerinin günümüz giysilerine yakınlığı göze çarpmaktadır. Kadın ve erkeklerin giysileri birbirine oldukça benzemekte, sadece kadınların giysilerinin etekleri erkeklere göre daha uzun olmaktadır. Eski Türklerde elbiseye "ton" (don) veya

"kedüm/kedgü" denmektedir. Elbiseler dış ve iç olmak üzere ikiye ayrılmakta ve dış elbiseye "taş (dış) don" iç elbiseye de "iç ton" denmektedir. Vücudun üst kısmına giyilen gömleği (göglek) deri ve kumaştan yapılmış pantolonlar tamamlamaktaydı. Ayaklara önce çorap (uçuk) sonra uzun veya kısa konçlu genellikle keçeden yapılmış çizmeler (etük, oyuk) giymekteydiler. Ayrıca deriden "pabuç" (başmak) ve "çarık" (çaruk) gibi başka ayakkabılar da kullanılmıştır. Elbiselerin üzerine de etekleri dizlere kadar uzanan kaftanlar (yalma/yelme, çekrek) giyilmektedir. Kaftanlar, genelllikle belde kemerler (kur, kadış, kayış, bil bağı, bel bağı) veya kuşaklarla (kurşak) sıkılmaktadır. Tüekta kurganında ortaya çıkarılmış olan bir prens (tigin) cesedine kırmızı, sarı ve yeşil renklerde üç çeşit elbise giydirilmiş olup, bu elbiseler belde bir kuşak ile bağlanmış durumdadır (Koca, 2002: 32-33).

Türk giyim tarihi içerisinde belde kullanılan kemer ve kuşaklar önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkler kaftan üzerine deriden veya yünden kuşak bağlamışlardır. Yünden yapılan kuşağın üstüne de köseleden tokalı bir kemer takılmıştır. "Belbağı", "kayış", "ilersik", "toka", "kemer" adı verilen bağlar genellikle deriden yapılmıştır. Bu kemerlerin hükümdarlara ve prenslere ait olanların da altın, gümüş ve mücevherler kullanılmıştır (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 69).

Estetik olarak, işlevsel ve sembolik değeri olan kemer; "giysileri bedene oturtup sabitlemek, dış giyimi toparlamak, giysilerin ön kenarlarını kapamak, beli sıkmak, beden iskeletini dik tutmak, soğuktan ve nemden korunmak, günlük gereksinim araç gereçlerini taşımak gibi işlevsel, giyim çizgisini netleştirmek ve giyimi zenginleştirmek gibi estetik, güç, rütbe gibi statü ve uğur, bolluk, bereket sembollerini taşımak gibi sembolik nedenlerle" kadın ve erkek giyiminde bel aksesuarı olarak kullanılmıştır (Özdemir, 2016: 275).

Eski Türkçe "bağlamak, kuşaklamak" anlamına gelen "kur-la-mak" fiilinden "kurşak" (kuşak) kelimesi ortaya çıkmıştır. Eski Türkler bu fiil kökünden türeterek kemere "kur" demişlerdir. Özellikle süslü, işlemeli, değerli taşlarla bezenmiş ve hükümdarın taktığı altından yapılmış kemerlere "kur kurşak" denildiği bilinmektedir (Gerçek, 2012: 53). Yine Dede Korkut öykülerinde geçen "kurkurma kuşak" deriden yapılan kuşaklara verilen isimdir. Türkler şalvar belini bağlamada kullanılan ve kemere göre daha ince ve basit olan bağa "iç kurşak" demişlerdir. "İç-kur/uç-kur" sözcüğünün de bundan türediği bilinmektedir. Daha sonraları; yün, ipek, örgü veya kumaştan bel bağlarına "kuşak" denilirken; deri üzerine madeni pul, ayna ve halkalar işlenerek yapılan bağlara "kemer"; kalın deriden, köseleden kesilen tokalı bel bağlarına ise "kayış" denilmiştir. Dede Korkut'un Salur Kazan'ın evinin yağmalandığını anlattığı öyküde Kazılık Kocaoğlu Bey için "At koştursa çalkara kuşu erdemli, "kurkurma" kuşaklı, kulağı altın küpeli" ifadesi kullanılmaktadır. Burada geçen "kurkurma" deri kuşağın üzerinin işlemeli ve taşlarla bezli olduğunu söylemek mümkündür (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 69).

Kemerin kuşaktan farkı altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yapılan tokasının bulunmasıdır. Türklerde çift kuşak bir ödüllendirme ifadesi olarak kullanılmış, tokalı kayış sayısı tasvir edilen kişiye verilen mertebeyi göstermiştir. Yine delikanlılık çağına giren gençlere törenle kuşak kuşatılmış, "Erkurun kuşandı" "Adam kuşağını kuşandı- Kuşak kuşandı" sözleri bu geleneğin devamını göstermiştir (Süslü, 2007: 156). Türk geleneğinde hanlardan, beylerden meslek ustalarına kadar her sınıf ve zümrenin "kuşak bağlama-kuşak çözme" adetleri bulunmaktadır. Divanü Lûgat-it-Türk'teki "kur kuşandı" (kuşak bağlandı), "men anğar kur kuşatdım" (ben ona kuşak bağladım), "kurun yazsadı" (kuşağını çözdü) deyimleri bu konuda birer örnektir. "Tuş" adı verilen kemer ve kayış tokaları, kişinin kimliğiyle uyumlu olarak altından, gümüşten, madenden üzeri işlemeli olarak yapılmıştır. Ayrıca kemerin iki ucuna yapılan desenlere de -eyer süslerine dendiği gibi- "üstem" adı verilmiştir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 69). Yine "Bel-bağı" kelimesi kemerle ilgili kullanılan en eski ve açık deyişlerden biridir. Uygur kitaplarından Anadolu'ya kadar uzanan bu ifadede ağızlardaki değişmeler, bu sözü de etkilemiştir. Bel bağı, Kırgız ağızlarında "bilboo" olurken, Anadolu'da ise "bilbo" şeklinde kullanılmıştır. Bu söz mecazen kullanımda da yer bulmuş; Harezmşahlar çağında, "Belin bağladı işke" sözü, "iş için kemerini beline taktı" değil "belini işe bağladı" ifadesini karşılamıştır (Ögel, 1991: 73).

Kemer ve kemer tokalarının giyimin vazgeçilmez unsurları olduğu, kemer tokalarının altın, gümüş, tunç gibi madenler ve değerli taşlar kullanılarak ince işçilikle yapıldığı, bu kemerlerin aynı zamanda kişilerin sosyal durumlarını, zevk ve varlık derecelerini yansıttığı görülmektedir. Ayrıca bu kemerler, tarihsel açıdan, zaman, yer ve kişi olarak önemli bilgiler aktarmaktadır. Kemer, Kamus-ı Türki'de "birkaç defa sarılıp bağlanan kuşağa, kemer denilmeyip beli yalnız bir kere saran ve toka ile bağlanana denir" şeklinde ifade edilmiştir (Özdemir, 2016: 275). Savaşçı kavimlerin en çok kullandıkları kemer çeşidi olan kayış "kadhış" olarak eski Türkçede kullanılmıştır. Toka kelimesi de bugünkü anlamı ile eski Türkçede "toka, toga" olarak geçmektedir. Eski Türkçe "bakan*"* kelimesi de aynı anlamda kullanılmıştır. Tokaya bazen, "tigre" dendiği de görülür. Toka ile bir bütün olan kayış için Türkler "halkalı ve tokalı" kayışa "bakanlıg kadhış*"* adını vermişlerdir (Ögel, 1991: 74).

Miladi 6.-8. yüzyıllar arasındaki tarihi kayıtlarda, yarı-göçebe Türklere atfedilen ve mezar taşlarında adları bulunan, mezar kalıntılarından çıkan maddî kültür unsurlarının başlıcaları arasında "altınlıg keş" (altınlı kemer ve sadak), "toku" (toka) ve "tuş" (gümüş veya altından müzeyyen kemer süsü ve toka); "altın" veya "kümüş" (gümüş) "köznگü" (ayna); "ton" (kıyâfet) ve keçe ile kumaş ve diğer kalıntılara rastlanılmıştır (Esin, 1978: 107-108).

Chou Hanedanlığı (M.Ö. 1100-M.Ö. 221) döneminde Çin'de Türklerin etkisiyle kur adı verilen kemerle kılıç, kama ve sadak kuşanmak ve sadakat andı içmek gibi askeri törenler yüzyıllarca devam etmiştir. "Kur" askerlerin sadakat andını yapabilmek için gerekli olan kemerlere verilen isimdir. "Toka-toku" kur üzerindeki madeni levhaları tanımlarken "tuş" bu levhaların altın ya da gümüşten yapılanlarına verilen isimdir. Okluk, suvluk (mendil) ile kur üzerindeki tuşlar rütbeyi göstermektedir. Özellikle tokular, kahramanlık gösteren kişilerde kemer ya da kemerden sarkan deri saçaklar üzerine nişan olarak takılmıştır (Baykuzu, 2013: 222).

Anadolu'da kuşak manasına kullanılan "ilersik" kelimesi (Eski Türkçede "ilersük") daha çok "şalvar uçkuru" anlamına gelmektedir ki uçkur ile kuşak ve kemeri birbirlerinden ayırmak gerekmektedir. "Uçkur" eski Türkçede "içkur" yani "iç kuşağı" şeklinde anılmaktadır. Eski Türkler uçkura ayrıca "tizme" adı da vermişlerdir. Yine uçkur manasına kullanılan "çakşır" sözü ise, Farsçadan gelme bir sözdür. Osmanlı arşivindeki bazı metinlerde, "Kemer kuşak, birisi yeşim taşlu" olarak tanımlanan kuşaklar, tipik Orta Asya kökenli kakmalı kuşakları betimlemektedir. Fakat "Altunlu ibrişim Hindî kuşaklar" olarak açıklanan kuşaklar, dışarıdan gelmiş ürün ve etkileri açıklamaktadır. Osmanlı metinleri, "ibrişim iç kuşağı" veya "iç kuşağı halkası" diyerek, kuşaklar arasında ayırmalar da yapmışlardır (Ögel, 1991: 74-75).

Orhun Bölgesinde yapılan kazılarda en çok rastlanan eserler arasında kuşak üzerine takılan altın veya bronz süsler gelmektedir. Kuşak eski Türklerde hem hükümdarların en önemli sembollerinden biri, hem de askerin her şeyini taşıyan bir giyim unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşaksız kimsenin gezmediği eski Türklerde hükümdarlar altınla süslenmiş kuşaklar takarken askerler de sade kayıştan yapılmış kuşak takmışlardır (Ögel, 1971: 16).

Taşıdığı ortak ve özel sanat anlayışı ile kemer, Türk toplulukları arasında önemli bir bağ oluşturmuştur. Türk topluluklarının göçebe yaşamına uyumlu giyim unsurları içerisinde sarkıntılı kemerler rütbe anlamı da taşımaktadır (Diyarbekirli, 1972: 121). Askerlerin rütbelerinin giysilerin bazı yerlerine koyulan simgesel formlar ile ifade edildiği günümüz sisteminin en erken hali İslam öncesi Türk ordularında görülmektedir. Kemerler burada üzerlerine yerleştirilen tokalar ile "alplik" alameti olarak önemli bir yer teşkil etmiştir. Daha sonraları bu tarz kemerlerden sarkan çeşitli objeler ile askeri rütbeler belirlenmiştir (Baykuzu, 2013: 238). Sarkıntılı kemerlerde; kayışın üzerine madeni plakalar ile süslemeler yapılırken, sarkan uçlara çeşitli süsler ve gündelik eşyalar asılmaktadır. Bu tip kemerler Uygurlar'dan Avarlar'a kadar geniş ölçüde kullanılmıştır. Bu kemerlere süs takılma geleneği Orta Asya'da bulunan bir Göktürk heykeli üzerindeki görünümü ile 6.-8. Yüzyıla kadar inmektedir (Tavkul, 1994 :42). Çin kültüründe bu tür kemerlere "Tieh-hsieh Kemeri" adı verilmiştir. Deriden yapılan, üzerinden birçok saçağın sarktığı ve bu saçaklarda kişinin günlük ihtiyacını karşılaması için gerekli eşyaların tutturulduğu bozkır kültürüne ait bu tip kemerler 4.-5. yüzyılda Hun ve Tabgaçlar ile birlikte Çin topraklarına gelmiş, zamanla Çinliler tarafından da sevilmiş ve Çin kültürünün bir parçası haline gelmiştir. 7. Yüzyılda T'ang Hanedanlığı dönemi ile bu kemerler Çin kültürüne tamamen yerleşmiş ve geleneksel bir özelliğe bürünmüştür (Baykuzu, 2013: 223).

Türkler arasında yüzyıllar boyunca devam eden sarkıntılı kemer alışkanlığı, Göktürkler, Uygurlar, Gaznelilerle devam etmiş, Avrupa'nın merkezine kadar inen Türk topluluklarında ve Selçuklularda da çok kullanılmıştır. Günümüzde Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Kafkasya'da, Çin sınırına kadar Türklerin yaşadıkları bölgelerde sarkıntılı kemer kullanma alışkanlığı devam etmekte ancak bu kemerler, biçimlerini korumakla birlikte üzerine eklenen madenden hayvan ve diğer süs plakalarında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Göçebeliği terk ederek yerleşik yaşama geçen Uygurlarda ve sonrasında İslamiyet'i kabul eden Türk topluluklarında kullanılan kemerlerin süsleme unsurları ise ilk zamanlardan itibaren değişerek hayvan figürlü plakalar yerlerini bitki ve koçboynuzu motifli plakalara bırakmıştır (Diyarbekirli, 1972: 121).

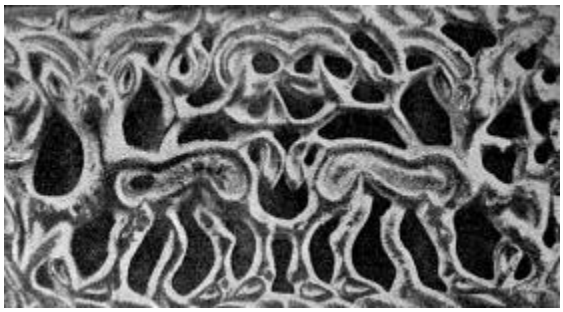

Resim 1. Ajurlu Kemer Süsü, Simetrik Düzende Yerleştirilmiş İki Geyik Figürü: Ordos (Diyarbekirli, 1972: 92).

Eski Türklerde, Osmanlılar ve Mısır Memluk devletlerinde de rengi çoğu zaman kırmızı olan "altın kemer" aynı zamanda hükümdarlık sembolü olarak da kullanılmıştır (Ögel, 1991: 75). Göktürk ve Uygur betimlemelerinde kullanılan

ilginç kemer ve kuşak modellerinin kullanılış tarzları ve gerekçeleri zamanla değişmiş, bir dönemden sonra kemere ya da kayışa, bıçak, kılıç, okluk, yemek çubukları bağlanması tarih olmuştur (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 69).

Eski Türk Topluluklarında Kemer Kullanımı

İskitler

Erken İç Asya Tarihinde, bazı görüşlere göre, sadece küçük bir topluluktan ibaret olan Türkler (Proto-Türkler) Orta Asya coğrafyasında konar-göçer atlı göçebe bir topluluktu. Ancak bu görüş ve buna paralel diğer görüşler Türklerin kültür tarihinde yanlış bilinenlerinin değişmesi, hem sanatsal değeri olan hem de yazılı belge niteliğindeki değerli arkeolojik buluntuların Esik kurganından çıkarılmasıyla ortadan kalkmıştır. Esik kurganı buluntuları, Türk kültür tarihinin zenginliğine ışık tutması açısından da çok önemlidir (Arık, 2008: 20).

Konar-göçer yaşam biçiminin en eski temsilcilerinden olan ve aynı zamanda "Saka" olarak bilinen İskitler; Asya içlerinden batıya doğru olan göçleri sonucu yerleşik toplumlar arasında yaşamaya başlamışlardır. Hippokrates; İskitlerin neredeyse tamamının göçebe yaşamı benimsediğinden bahsetmektedir. Bozkırlarda Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar çok geniş sahaya yayılmış olan İskitler, M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar bırakmış oldukları kültürel miras bakımından "Kurgan Kültürleri" içinde önemli bir yere sahiptir (Çalış, 2017: 43-44). Kurgan; bozkır kültürlerinin önemli bir parçası olan çadırların ölüler için hazırlanmış benzerleridir. İskit çadırının, öbür dünya için hazırlanmış bu formu istirahatgâh olarak asırlarca devam etmiş ve özellikle Hun-Türk kültüründe önemini korumuştur. Kurganlar; bozkır kültürü olarak adlandırılan göçebe yaşam tarzında hiyerarşik düzende önem taşıyan kişilerin mezarlarıdır. Antik batı kaynakları ve daha sonraki literatürde bu yığma mezar tepeleri "Tümülüs" olarak adlandırılmıştır (Arık, 2008: 4).

Resim 2. Saka-Türk Tigini Tastenes/Tisman (M.S.78-130) Mathura Müzesi

(Tastanes kemeri İskit (Saka, Arzhan), Hun, Avar, Hazar ve Selçuklu dönemine ait kemerlerle birebir benzerlik göstermektedir.)
(https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/)

İskitler'in kültür ve sanat anlayışları ile ilgili unsurların büyük bir çoğunluğu Güney Rusya'da bulunan İskit kurganlarından gelmektedir. Pek çok arkeolojik unsurun bulunduğu en önemli İskit kurganları arasında; Chertomlyk kurganı, Kazakistan'da Alma Ata'ya elli kilometre mesafedeki Issık Göl'ün yakınlarındaki Esik kurganı ve Pazırık yaylasında bulunan kurganlar gelmektedir. Bu kurganlarda yapılan kazılarda elde edilen buluntularda doğaya olan bağlılık dikkati çekerken, özellikle vahşi hayvanların egemen olduğu bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. İskit sanat eserleri içinde önemli bir yer tutan, silah kabzalarında ve eyerlerde dağ keçisi, geyik, leopar, kaplan, kartal ve grifon gibi tasvirlere sık rastlanmaktadır. Hayvan mücadele sahnelerinin işlendiği bu sanat anlayışı İskit Hayvan Üslubu (Göçebe-Hayvan Sanatı) olarak ifade edilmekte ve Hun sanatında ortaya çıkan hayvan üslubu ile ortak özellikler taşımaktadır (Oral, 2015: 721-722). Hayvan üslubu ile birlikte sivri dağlar ve üzerindeki çam ağacı ve arada yaşayan kutlu hayvanlar Hazarlar ve Avarların kemik üstüne çizdikleri tasvirlerde de görülmektedir. Batı Türk (580-658) veya Türgişler (658-766) devrinde Talas vadisinde bulunan mezarda tunçtan yapılmış kemer levhaları ve tokalarına, geyik ve dağ keçisi motifleri ile birlikte ağaç ve ölümsüzlük otuna rastlanmıştır (Eycil ve Us, 2019: 85).

İskitlerin giyim kuşamları da kendilerine özgü olmuştur. Önden açılan, bedene oturan, baldırlara kadar uzanan dar kollu gocuk ve gömlekler, bunun altına pantolon ve belde deri kemer kullanmışlardır. Kurganlarda bulunan arkeolojik eserlerde zengin İskitlerin elbiselerini altın süsler ile süsledikleri, ayaklarına yumuşak çizme ve botlar giydikleri, başlarına ise enselerine kadar uzanan kulaklarını kapayan sivri başlıklar taktıkları görülmektedir (Resim 3) (Tarhan, 2002: 600).

Resim 3. Soylu Bir İskit Cengâverinin Giyim-Kuşamı ve Teçhizatları (Ukrayna Grubu, Bir Kurgandaki Buluntulara Göre M.S. 5. Yüzyıl) (Tarhan, 2002: 601).

M.Ö. 5. veya 4. yüzyıllarda inşa edilen önemli İskit kurganlarından Esik kurganında yapılan laboratuvar çalışmaları ve radyo karbon analizleri sonucu başlığından çizmesine kadar altınla bezenmiş 17-18 yaşlarında olduğu belirlenen genç bir prense (tigin) ait ceset bulunmuştur. "Altın Elbiseli Adam" olarak tanımlanan bu arkeolojik eserde temel olarak prens ayaklarında çizme, üzerinde pantolon ve üzeri kemerle sıkıştırılmış kaftan ve başında da sivri bir başlık taşımaktadır (Resim 4) (Arık, 2008: 24). Bu kemerli kaftan üzerinde eşkenar dörtgenler şeklinde birleşen parçaların bir tarafında üçgenimsi yaprak şekilleri yer alır. Yine yaka çevresinden etek ucuna kadar devam eden şeritlerde ve kolların üst kısımlarında arslan başlı motiflerin yer aldığı süslemeler görülür. Cesedin giydiği pantolonu ve çizmesinin yukarı taraflarıyla dizleri de altınla süslüdür. Deri kemer üzerindeki altın aplike kemer plakalarında hayvan tasvirleri bulunmaktadır. Prensin sol tarafında kını, altınla kaplı hançeri ile sağ tarafında ise kemerine altınla bağlanmış iki tarafı keskin bir kılıcı bulunmaktadır. Hançerinin kabzasında ve kınında da hayvan tasvirleri yer alır (Çoruhlu, 2002b: 63-64).

Resim 4. Altın Elbiseli Türk Prensi (Altın Elbiseli Adam)
(https://www.irfankaygisiz.com/2018/08/11/altin-elbiseli-turk-prensi-esik-kurgani-issik-kurgani/)
(http://arkeopolis.com/iskitlerden-gunumuze-esik-kurgani-ve-altin-elbiseli-adam/)

Kemer, on altı adet altın takma plaka ile süslenmiştir. Yatan geyik figürü şeklinde yapılan üç büyük dikdörtgen plaka kemerin iki ucuna yerleştirilmiştir. Bu figürlerden bir tanesi sol ucunda, diğer ikisi ise sağ taraftadır. Kemerin kalan kısmı ise çift palet boynuzlu geyik kafası seklindeki on üç adet küçük plakalar ile süslenmiştir. Bu plakalardan beş tanesinin kafası sağa (iki büyük plaka tarafına) dönük iken, kalan sekiz tanesi bunların ayna yansıması olarak kemerin sol tarafına yerleştirilmiştir. Bu takma plakaların arka tarafına lehimlenmiş dört köşeli gümüş telden yapılmış dikdörtgen ilikler bulunmaktadır. Büyük plakalarda bu iliklerden dört tane, küçüklerden ise iki tane bulunmaktadır (Arık, 2008: 88-89).

Resim 5. Altın Elbiseli Adamdan Kemer Detayı
(Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1:336).

Resim 6. Altın Elbiseli Adam Kemer Süslemesi
(Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1:336).

Bunlardan başka İskitler beli koruyan demir şeritli savaş kemerleri de kullanmışlardır. Herodotos İskit silahlarının altın ve bakırla yapıldığını söylemektedir. Kısa İskit yayı genellikle yay kutusu ve sadağın (torba) birleştirilmesinden oluşturulmuş, deriden yapılmış ve genellikle metal tabakalarla hem sağlamlaştırılıp hem de süslenmiştir. "Gorytos" adı verilen bu eşya kemere iliştirilen kancaya asılmıştır. Kama da daima belin üzerindeki bir kemerde sağ tarafta taşınmıştır (Öztürk, 2007: 76-78). Ayrıca İskitler 45-60 cm uzunluğundaki kısa kılıçlarını kının kabzanın altına gelen yerinde kemerin sağ tarafına bir kayışla asmak için bir kanatçık da kullanmışlardır (Eycil ve Us, 2019: 92).

Hunlar

Kuzey Çin'de görülen ve Çin kaynaklarında "Hiyong-Nu" olarak tanınan Asya Hunları hakkındaki ilk tarihi kaynak M.Ö. 318 yılında Hunlar ile Çin'liler arasında yapılan bir anlaşmayı göstermektedir. Bu tarihten sonra Hunlar, Orhun ve Tola nehirleri bölgesi merkez olmak üzere, Huang Ho nehrinin iki tarafına yayılmışlardır (Aslanapa, 1989:1). Hun Türkleri, demirden günlük kullanılan mutfak eşyasını güzel bir şekilde işledikleri gibi silahlar da yapmışlardır. Seelman'da yapılan kazılarda; tek ağızlı kılıç, üç köşeli ok uçları, kemik yaylar ve demirden yapılmış at gemlerine ait parçalar, kuşak süsleri, gümüş levhalar üzerinde insan resimleri, plakaları da bulunmuştur (Anadol, 2010: 441).

Bir Hun erkeğinin giyimi içten dışa doğru ele alındığında; en içte altta don, onun üzerine deri veya kumaş pantolon, ayaklarda yün çorap yer almaktadır. Çizme ya da bot türü ayakkabılar keçe ya da deriden imal edilmiştir. Üst kesimde iç çamaşırı üzerine içlik veya gömlek giyilmektedir. Gömlek pantolonun içine sokulmadan aşağıya sarkıtılmış ve genellikle hakim yaka ile çalışılmıştır. En üstte Orta Asya'da "Çapan" adı verilen soğuk havalarda giyilen kaftanlar kullanılmıştır. Belde kuşak veya çoğu kez rütbe işareti sayılan, üzeri plakalarla süslenmiş deri kemer bulunmaktadır (Çoruhlu, 2002b: 71). Orhun bölgesindeki Hun çağı buluntuları içerisinde kuşak üzerine takılan altın ve bronz süsler önemli yer tutmaktadır. Eski Türklerde önemli bir süs eşyası olan kuşak, hükümdarlık sembolü olmasının yanı sıra askerlerin eşyalarını da taşıma görevi görmektedir. Bu nedenle hükümdarlar altınla süslenmiş bir kuşak takarken sıradan askerler kayıştan yapılmış kuşak takmışlardır (Ögel, 1971:16).

Hunlara ait günlük kullanılan çeşitli eşyalarda bazı hayvanlara ait figürlerin hareketli, doğal ve dinamik bir şekilde işlenmiş olduğu görülür (Oral, 2015: 722). Ordos bölgesinde bulunan madenden birçok kemer süslemesinde hayvanlar tek ya da grup halinde, sakin ya da hareketlidir. Hayvanların birbirine saldırışını gösteren sahneler süsleme desenleri olarak sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle Hunlarda rastlanılan kurt figürleri; bozkır halkının bellerine taktıkları sarkıntılı kemerler, madenden plaka ve tokalar, at koşum süsleri, kılıç kabzaları ve kamçılar üzerine yapılmıştır (Diyabekirli, 1972: 119-121).

Resim 7. Gümüş Plakalı Bir Kemer. Bir Pars'ın Dağ Keçisine Saldırışı Canlandırılmış (İkinci Pazırık Kurganından) (Diyabekirli, 1972: 100).

Hun dönemine ait Baykal Göl'ü ve İrtiş Nehri arasında kafes işlemeli kemer tokaları bulunmuştur. Bulunan bu tokaların bazıları hayvan başları şeklinde geometrik kafes tarzında iken bazıları da hayvan stilindedir. Ayrıca bazı kemer tokalarının üstünde de yarı aslan, yarı kartal figürünün kaplana saldırdığı işlemelere rastlanmaktadır. Bulunan kemer tokalarının yapımının Mete'nin saltanatı döneminin, M.Ö. 3.yüzyılın sonlarına rastladığı bilinmektedir. Diğer taraftan, Yenisey'in batısında altmış iki kemer başlığı bulunmuştur (Èrdy, 2002, 720; Eycil ve Us: 2019: 81).

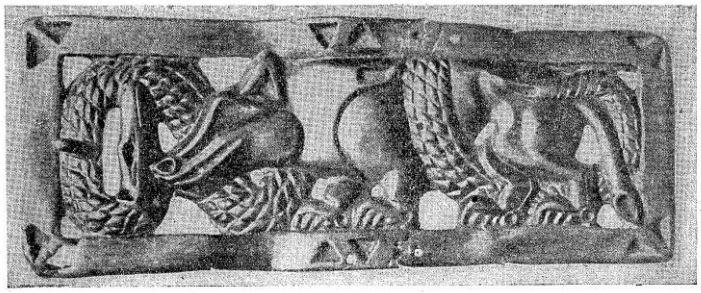

Resim 8. Evvelce Üzeri Değerli Taşlarla Süslü Olan, Altından Yapılmış Kemer Tokası. Kurt ve Yılan Mücadelesi. Leningrad: Hermitaj Müzesi (Hun Eseri Olması Kuvvetle Muhtemel).
(Diyabekirli, 1972: 101).

Resim 9. Güney Sibirya, Altın Kemer Plakası. Çar I. Petro Koleksiyonundan. Leningrad: Hermitaj Müzesi (Hun Eseri Olması Kuvvetle Muhtemel)
(Diyabekirli, 1972: 102).

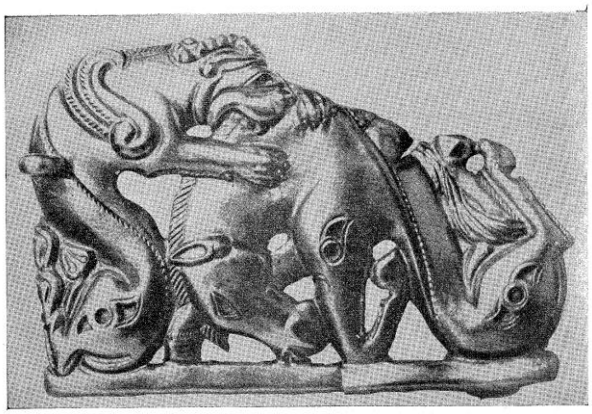

Resim 10. Altın Kemer Tokası Üzerinde Görülen Bir Arslan Griffon'un Ata Saldırış Sahnesi. Çar Birinci Petro'nun Sibirya Koleksiyonundan. (Leningrad: Hermitaj Müzesi). (Diyabekirli, 1972: 103).

Çinlilerin Hunlar ile sürekli irtibatları sonucu bozkır göçebe kültüründen etkilendikleri yönünde bilgiler mevcuttur. Çin-Hun savaşları döneminde Çinli savaşçılar, keçe ve bezden yapılan ayakkabılarını çıkararak deriden süvari çizmeleri ve vücuda yapışan don ve dar kaftan giymişler, bellerini sararak önden bağladıkları bezden kuşak yerine tokalı kayış kullanmışlar, başlarına da samur kuyruğu ile süslü kalpak takmışlardır. Çinliler, Hunların etkisi ile kullanmaya başladıkları kemerlerde tunç ve demirden çeşitli şekillerde tokalar yapmış ve bunları altın, gümüş veya gök firuze kakmalar ile süslemişlerdir. Kemerin üzerine rütbeye göre farklı sayıda madeni halkalar konulmuş ve bu halkalar bazı gerekli aletlerin taşınmasında kullanılmıştır. Kemerinde dokuz ya da on bir halka bulunan kişi yüksek rütbeli sayılmıştır. Bir Çin tarihçisinin anlatımında yedi halkalı ileri gelenlerin kemerlerine takılı halkalarda şunlar bulunmaktadır: "Hançer, bıçak, bileği taşı, tarak, ayna mahfazası, çakmak taşı ve bir de ne işe yaradığı pek anlaşılmayan ve Hunca adı yazılı bulunan bir eşya" (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 61-62). Hun dönemine ait bulunan kemer tokalarının halkalarının genellikle daire şeklinde, kalınca ve kesiti yuvarlak olduğu görülmektedir. Tokanın kayışının birleştirildiği yere çoğunlukla bir kaş da konulmuştur (Tavkul, 1994: 41). Çin kaynaklarındaki anlatımlar sadece kültürler arası etkileşimi değil aynı zamanda Hunların deriden yapılan meşin kemerleri ve bunun halkalarına asılan silah ve araçlara da dikkat çekmektedir. Bu durum ulusal kültür içinde var olan; kemer veya kuşağının üstüne meşin kayış bağlayan, bunların arasına divitini, kılıflı kaşığını, manda derisinden yapılma cildbend denen kesesini yerleştiren; boynuna ceylan derisinden çekilmiş sırımdan ilmikleri asan "Bektaşi Babası" tipini de hatırlatmaktadır (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 61-62).

Göktürkler

Türk tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Göktürkler, tarihi süreci incelendiğinde, 542-745 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir (Altınkılıç, 2020: 1101). Göktürk devleti, Hun Devleti'nin dağılmasından sonra, Orhun nehri batısındaki yayla bölgesinde (Ötügen) kurulmuş, Mançurya'dan Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük Türk imparatorluğunu kurmuş, devlet ve millet olarak Türk adını kullanan ilk siyasi oluşumdur (Aslanapa, 1989: 5). Göktürkler'in yaşadıkları bölgelerde (Kutanda, Kuray, Tuyahta, Kudırga, Karayüs) yapılan kazılarda; ipekli atlaslar, küpeler, boncuklar, kabarık inci dizileri ile süslenmiş plakalar, kayış uçlarına ait süsler, tabakalar, üç dilli demir ok uçları, kayın ağacı kabuğundan yapılmış okluklar, eğri ve çok tipik kılıçlar, at koşumlarına ait madeni süsler, üzengiler gibi çok sayıda değerli eserler bulunmuştur (Anadol, 2010: 443).

Göktürkler'e ait erkek kaftanlarının ön ortası, sol taraf üstte kalacak şekilde, kadınlarda ise bunun tam tersi olarak sağ taraf üstte kalacak şekilde kapanmaktadır. Göktürk kaftanlarında, yakaların dışa doğru devrik olması özelliği önemli bir unsurdur (Altınkılıç, 2020: 1103). Bu dönemindeki heykellerde, soldan sağa kapanan ve belde kemer ile tutturulan koyun kürkünden yapılmış kalın kaftanlar görülmektedir. Bu kaftanların genelde geniş kolları ve geri katlanan yüksek yakası bulunur. Bu kürkün altına giyilen diğer kaftan ise yuvarlak yakalı, önden kapanarak belde aynı şekilde kemer ile tutturulur. Heykel figürlerinde görülen bir diğer üst giyim tipinde ise; farklı pozlarda genelde bir elinde nesne, diğer eli kemere asılmış silahın kabzasını tutarak betimlenen figürlerde kollar uzun, ön bedende "V" yaka oluşturacak şekilde kapanan dizlerin üzerinde ya da bazı figürlerde ise daha uzun kaftan tipli giysiler olarak betimlenir. Kaftanların altına geniş rahat gömlek ve şalvar, ayaklara ise yumuşak deri çizmeler giymektedirler (İskenderzade, 2010: 261- 262).

Resim 11. Göktürk Giysisi (Kültügin ve Bilge Kağan heykellerinden yararlanılarak çizilmiş)
(Salman, 2010: 29-30)

Göktürk dönemi giysileri için kaynak oluşturan heykellerin, özellikle kendi döneminde Türk ikonografisinin özelliklerini taşıyan gerçekçi anlayışa yakın tarzda yontulmuş olduğu görülür. Ayrıca bu heykeller Türklerin yüz şemalarını, saç şeklini ve giyim tarzını (kaftan, pantolon, sarkıntılı kemer, çizme vs.) gösterirler. Heykellerin çoğunun bir eliyle kemere asılmış silahını tutarken, diğer eliyle güç ve hükümdarlık sembolü olan kadeh veya benzeri bir şey tuttukları, bazılarının ayakta bazılarının ise oturur şekilde tasvir edildiği görülmektedir (Resim 12) (Salman, 2010:15).

Resim 12. Göktürk Taş Anıtları- Balballar
(https://www.tarihlisanat.com/balballar-gokturk-tas-anitlari/)
(http://Kronk.Spb.Ru/İmg/Evtuhova-La-1952-090.Jpg).

Göktürk dönemi heykellerinde betimlenen kemerler, bu heykellerin en tipik özellikleri arasında yer alır (Baykuzu, 2013: 223). Heykellerin hemen hepsinde görülen kemerler "kurşak" olarak isimlendirilir. Kurşaklar kullanan kişinin rütbesini ifade etmekte ve kullanıcıya hareket kolaylığı sağlamaktadır. Göktürkler, kemerlerine "tagar" (dagar/dagarcık) adı verilen ve çok amaçlı kullanılan torbalar asmaktaydı (Salman, 2010: 17-18). İlave olarak gündelik eşyanın içine konulduğu küçük torbaların asıldığı kemerlerin arkasına bir de bıçak/hançer takmaktaydılar (Aslanapa, 1989: 9). Göktürk devri heykellerindeki bu kemerlerde yandan sarkan süs eşyaları da görülmektedir. Bu kemer şekli Turfan'da ve Avarlar'da da yaygın olarak kullanılmıştır. Altaylar'da bilhassa Tuva bölgesinde bulunan heykellerde de çok sayıda kemer uçlarına rastlanmıştır (Tavkul, 1994 : 41). Kemerlere asılı olarak çakmak taşı ve kav torbası, muskalar, madeni tokalar ve levhalar da bulunmaktadır (Aslanapa, 1989: 9). Deri olan bu kemerler, çeşitli madeni plakalarla süslenerek "daha önceden gelen bir ata geleneği olarak" geçmişin izlerini taşımaktadır (Salman, 2010: 20). Madeni plakaların bazıları düz, bazıları ise çok

sayıda yan yana dizilmiştir. Sık görülen türlerden olan askılı tip kemerlerde aşağı doğru sarkan deri şeritler dikkati çekmektedir. Ayrıca kemer tokalarında zengin işlemeler de mevcuttur (Baykuzu, 2013: 223).

Resim 13. Göktürk Kemer Tokası
(https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/gokturkun-toprak-halki.html

Günümüzde Moğolistan sınırları içerisinde uzun kaftan ve beldeki deri kemer çizgisi dışında giysi özelliği tasviri yapılabilecek fazla detayı olmayan çok sayıda Göktürk dönemine ait heykel bulunmaktadır. Göktürkler döneminde yapılan kaya resimleri de bilgi aktarımı açısından oldukça önemlidir (Salman, 2010: 20). Kültigin ve Bilge Kağan gibi hakanların mezarları anıt mezar şeklinde hazırlanmış, duvarlarına hakanların savaşları ile ilgili figürler ve resimler yapılmıştır. Mezar etrafına da öldükten sonra hakana hizmet edeceğine inanılan çok kaba heykeller (balbal) yapılmıştır (Güney, 2002: 81).

a) b)

Resim 14. a) 1.30 m yüksekliğinde Açık Pembe Granitten Yuvarlak Şekilde Yontulmuş Heykel
b) 1 mt. yüksekliğinde Siyah Benekli Açık Gri Granitten Yuvarlak Olarak Yontulmuş Heykel
(http://kronk.spb.ru/img/evtuhova-la-1952-042.jpg) (http://kronk.spb.ru/img/evtuhova-la-1952-048.jpg).

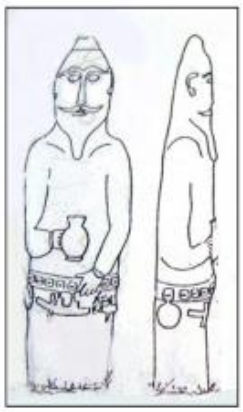

Resim 15. Göktürk Heykeli-Altay (Baykuzu, 2013: 242).

Ayrıca Göktürk Hakanı Bilge Kağan'a ait "Bilge Kağan Hazinesi"nden de bahsetmek gerekir. Hazine, Türk-Moğol ekibinin 2001 yılı Ağustos ayında, Moğolistan'da Bilge Kağan Külliyesi'nde yaptığı kazı neticesinde ortaya çıkan ve "Bilge Kağan Hazinesi" olarak takdim edilen ve altın veya gümüş çeşitli kap, eşya ve takılardan oluşan buluntudur. Eserlerin toplam 2280 parça olduğu belirtilmektedir. Altın bir taç, kemer tokaları, giysilerin üzerine takılan altın nesneler ve elbise kopçaları, sürahi, maşrapa, tabak gibi kaplar altından yapılmış eserlerdir. Gümüş eserler ise 1850 adettir. İki geyik heykelciği, tabak, sürahi, kadeh gibi kapların bazılarının içinde değerli taşlar, madeni nesneler, dokuma parçası, kömür kemik gibi kalıntılar da vardır. Bunlar aslında minyatür boyutta yapılmış mezar eşyalardır. Ölünün öteki dünyada kullanması için yapılmışlardır. Yani gerçek hayatta kullanılan eşyaları taklit etmektedirler (URL1: 148).

Avarlar

Avrupa Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından bir asır sonra, Orta Asya'dan gelip yerleşen Avarlar, Avrupa'da yeni bir kültürün doğmasına sebep olmuştur (Anadol, 2010: 445). Doğu Avrupa'da Avar Türklerine ait birçok arkeolojik merkez ve bu merkezlerden çıkarılmış sanat eserleri ele geçirilmiştir. Avar mezarlarının bir kısmı kurganlı mezar olmakla birlikte çoğunluğu daha basit mezarlardan oluşmaktadır. Bu mezarlarla ilgili birçok kazı ve araştırmalar yapılmış olup özellikle Macar bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir (Çoruhlu, 2011: 46). Avarlar, kemik ve boynuz gibi sert cisimleri işlemede ustalaşmışlar, ihtişamlı halılar, işlemeler, örmeler yapmışlar, gümüş ve ağacı sanatsal bir biçimde işlemişlerdir. Ancak bunlardan hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır (Erdélyi, 2013: 344). Bazı Bizans kaynakları, Avarların giyimleri hakkında "Orta ve İç Asya elbiselerinde olduğu gibi kaftan ve yumuşak deriden yapılmış çizme veya geniş tabanlı kayış şeritlerle bağlanmış ve metal plakalarla dekorlanmış ayakkabılar giyiyor. Kemer, silahlar, elbise takıları, gerdanlıklar, fibulalar, düğmeler, tokalar ve başlıklar bu kıyafeti yerine göre tamamlıyordu" (Çoruhlu, 2011: 51-52) şeklinde anlatmaktadır. Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Avarlar'da da kemer bir rütbe işareti olarak kullanılmıştır. Kemer üzerinde kuşananın hangi gruba, hangi boya dahil olduğu, plakaların sayısından ve dizilişlerinden de rütbesinin durumu anlaşılmaktaydı (Diyarbekirli, 1972: 177).

Macaristan'da bazı Avar mezarlarından çıkan hayvan motifleri ile süslenmiş kemer uçlarının, kemikten yay parçalarının, üç veya iki köşeli okların, gem, üzengi ve diğer koşum takımlarının tamamen Avarlar'a özgü özellikler taşımakta olduğu bilinmektedir. Bu buluntular Avarların kültür ve sanatta Hunlardan daha gelişmiş bir topluluk olduğunu göstermektedir (Anadol, 2010: 445). Avar sanatında hayvan motiflerinin yanı sıra bitki motifleri de önemli bir yer tutarken, geometrik desenlerin kemerlerin süslenmesinde genellikle kullanılmadığı görülür. Menteşelerle kayışlara bağlanan bazı süslerin Avar sanatında sıklıkla kullanıldığı söylenebilir (Tavkul, 1994 :42). Avarlar'a 6.- 9. yüzyıl savaşları kemer ve işlemeli sarkıntılı metal süsler getirmiştir (Resim 16). Bu süslerin atın koşum takımlarını örtmek gibi bir işlevi bulunmaktadır. Geç Avar Dönemi'nde bu süsler sanatsal yöntemlerle eritilip dökülerek yapılmakta ve bunların içinde hiçbirinin birbirine benzemediği anlaşılmaktadır. Kemerlerin üzeri bitki tezyinatları, insan figürleri ya da hayvan dövüşlerini konu alan büyük dökme yüksüklerle kaplanmıştır (Erdélyi, 2013: 344).

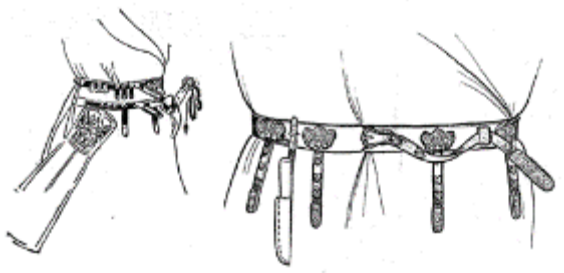

Resim 16. Avar Kemeri: Solda Maden Plakalarla Süslü Çift Kuşanılmış Sarkıntılı Kemer. Sağda Bir Avar Kemerinin Rekonstrüksiyonu (Diyarbekirli, 1972: 177).

Türk giyim kültürü içerisinde sosyal durum, özel zevkler ya da varlık seviyelerine göre çeşitli maddelerden yapılan kemer ve tokalar giyimi tamamlayan en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokalı kemerlerde altın, tunç ve yeşim taşı gibi değerli taş ve madenler kullanılmıştır. Bu tip kemerler hem Uygurlar'da hem de Avarlar'da görülür.

Avar kemer tokaları şekil olarak üç gruba ayrılmaktadır:

1. Çerçevelerinin ön kısmı fazla basık olanlar,
2. Çerçeveleri fazla yüksek olanlar,
3. Çerçeveleri köşeli olanlar (Resim 17)(Tavkul, 1994 :42).

Resim 17. Avar Dönemine Ait Kemer Tokaları

(https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/05/avar-turks.html)

Avar topluluklarını inceleyen Macar bilim adamları, kullandıkları eşyalar üzerinde Orhun harfleri ile yazılmış kitabelere de rastlamışlardır. Çin sınırından Avrupa'nın merkezine inen Avarların atalarının mirası olan hayvan üslubunu Avrupa Hunlarından daha iyi korudukları bilinmektedir. Ahşaptan oyulmuş gibi bir madenden yapılan Avar kemer plakası yüzyıllar öncesinde Altaylarda yapılmış bir Hun sanat eseri ile aynı üslubu taşımaktadır (Resim 18) (Diyarbekirli, 1972: 195).

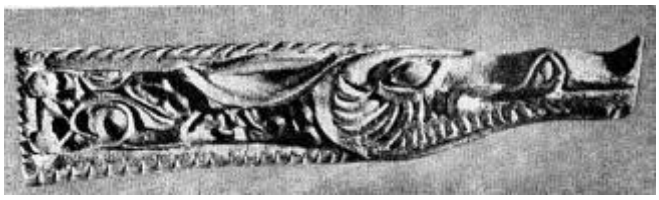

Resim 18. Kemer Plakası (Diyarbekirli, 1972:182).

Uygurlar

Uygurlar, 745'de merkezi Türklerin mukaddes şehri ili Ötügen ve Orhun (Selenga) nehri kıyılarında bulunan Göktürk devletini yıkmışlar ve onların yerini almışlardır. Çine de galip gelerek, büyük bir devlet olan Uygur Kağanlığı'nın sınırları Türkistan'a kadar uzanmıştır (Esin, 1978: 118). Öncelikle Budizm'i benimseyen Uygurların imparatorluk devrinde Mani dinine girdikleri ve 762'de Böğü Kağan'ın bunu devlet dini haline getirdiği Karabalsagun kitabesinde belirtilmiştir. Giderek koyulaşan Maniheizm tesirleri ile Uygurlardaki gevşemeye karşılık Orhun bölgesini baskı altında tutan Kırgızlar 840 yılında son hakanı öldürerek bu topraklarda Uygurların hakimiyetine son vermişlerdir (Aslanapa, 1989: 11).

Uygurlarda inanılan dinler (Maniheizm ve Budizm), sanatsal faaliyetlerde sanata yön verme ve esin kaynağı olma konusunda baskın bir unsur olarak resim, heykel, tezhip, dokuma ve cilt sanatında mükemmel eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu eserler kendinden sonraki dönemlerde Türk, Çin ve İslam ülkeleri başta olmak üzere pek çok medeniyetin sanat üsluplarında önemli etkiler oluşturmuştur (Berkli, 2010: 157). Eski Uygur şehirleri harabelerinde bulunan 8. ve 9. yüzyıllardan kalma Budist ve Maniheist duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bilinen en eski örnekleridir (Aslanapa, 1989: 15). Onların inşa ettikleri tapınaklarda yaptıkları duvar resimlerinden, o döneme ait giyim kuşam hakkında bilgiler edinilmektedir. Turfan'da Grünwedel ile Le Coq'un yaptıkları kazılarda, freskler, ipek üzerine boyanmış resimler gibi maniheist sanatının etkisi olan birçok başka eserler de ortaya çıkarılmıştır. İskit, Hun ve Göktürk dönemlerindeki göçebe yaşam yerine Uygur döneminde yerleşik yaşama geçilmesi ve farklı din kabulleri ile giyim kültüründe görselleşme ön plana çıkmış ve dini motiflerin yoğun olduğu bir tarz görülmeye başlanmıştır (Begiç, 2016: 40-41).

Uygurların etnografik eserleri içerisinde kültür ve sanatlarını anlatan duvar resimlerinde soyluların elbiselerindeki zengin işlemeler dikkat çekmektedir. O dönemden kalan kumaş örneklerinde işlemelerin pamuklu kumaş üzerine daha çok aplike şeklinde yapıldığı görülmektedir. "Bezemek" sözcüğü Uygurlardan günümüze kadar anlam değiştirmeden gelmiş ve giyim, kuşam, çadır ve eyer takımları ile ev eşyalarının süslenmesinde kullanılmıştır. Uygur işlemelerinde etkisini çokça gösteren Budizm'in etkisi ile insan, hayvan motiflerinin yanı sıra Budanın üç gözünü simgeleyen Çintemani motifi, saltanat simgesi olarak kullanılmış ve Osmanlılarda kullanılmaya devam etmiştir (Harmankaya ve Güzel, 2008: 673).

Uygur döneminde kadın ve erkek giyimlerinin fazla farklılık göstermediği, kaftan ve drapeli uzun elbiseler giydikleri, Göktürkler gibi şalvar kullandıkları ve yine Göktürklerdeki kayış kemerlere benzer kemerler taktıkları görülmektedir (Ertürk, 2018: 22). Sarkıntılı kemer geleneği Uygurlarda da devam etmektedir. Totemizm ve Şamanizm ile olan bağını kesen Uygurlarda aynı dönemde bozkırda göçebe yaşam süren diğer Türk topluluklarından farklı olarak kemerler hayvan figürleri ile bezenmemektedir.

Aşağıda yer alan resim kalp biçimindeki kuşak süsü Turfan fresklerinde görülmektedir (a). 7. ve 9. yüzyıllar arası Turfan duvar fresklerindeki yuvarlak daire biçimindeki Uygur kuşak süslerini göstermektedir (b). Yine 7. ve 9. yüzyıllar arası Uygur fresklerinde kemer sarkıntıları ve madenden süsler görülmektedir (c) Kemer ve üzerindeki bronz süsler dikkat çekmektedir (d) (Resim 19) (Diyarbekirli, 1972: 176).

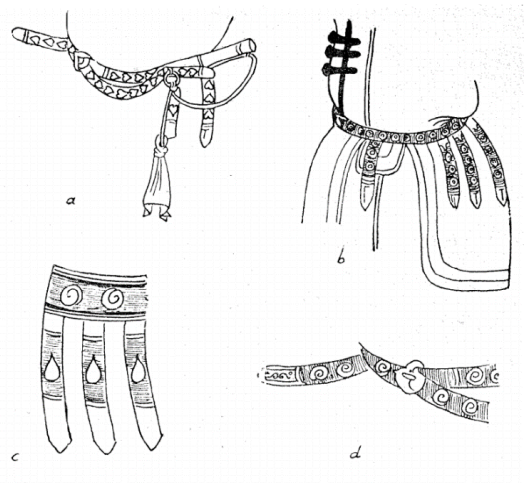

Resim 19. Uygurlarda Sarkıntılı Kemerler (Diyarbekirli, 1972: 176).

Kao-ch'ang da bulunan duvar resimlerinde iki Uygur asilzadesinin tütsü yakmaya yani ibadet etmeye giderken dar kol ağızlı "çapan"a (kaftan, palto) takılı kemerleri görülür. Turfan Uygurlarına ait 10. yüzyıla tarihlenen resimde, kemerler tokasız ve biritle yanlara bağlanmıştır. Az sayıda sarkıt olan kemerlerde sağda çanta, solda ise mendil görülmektedir. Diğer sarkıtlar ise boştur (Resim 20) (Baykuzu, 2013: 228).

Resim 20. Uygur Asilzadeleri Kaynak: (Baykuzu, 2013: 243).

9. yüzyıl, Koço, Doğu Türkistan'da bulunan Uygur prensi kumaş üzerine resmedilmiştir. Resmin sol alt tarafında güçlükle okunan Uygurca bir yazıda "Bu benim babam, Tengrim (?) Han Tutuk için" ibaresi yer almaktadır. Resimde Uygur prensinin giyimi ve kullandığı kemer ayrıntılı olarak görülmektedir (Taşağıl, 2011:36)

Resim 21. Uygur Prensi
(Taşağıl, 2011: 36. Ana Kaynak: J. P. O'Neil (ed.), Along the Ancient Silk Routes, New York, 1982).

Resim 22. Uygur Prensleri. Bezeklik Bin Budha Mağarası, Mağara 9, Duvar Resmi, (Xinjiang, Çin, M.S. 8.-9. Yüzyıl) (https://www.hurriyetdailynews.com/ancient-uyghur-history-shines-in-chinese-museum-40481)

Bir diğer Uygur freskinde çiçek işlemeli ve boyundan bağlı bir çeşit taç takmış olarak tasvir edilen asilzadelerin uzun kollu çiçekli bir çapan giydikleri görülmektedir. Bu kişilerin çapanındaki örgü şekilli kemerin sarkıtları daha fazla olup oldukça belirgin çizilmiştir. Kemerin sağında ve solunda birer çanta, her iki tarafta birer şırınga ve sağ taraflarında mendil ve çakı bulunmaktadır (Baykuzu, 2013: 228).

Sonuç

Milletleri birbirinden ayıran en önemli özellik kendi kültürleridir. Çoğunlukla göçebe olarak bozkırda yaşam süren İslam öncesi Türkler, kendilerine has bir kültür oluşturmuş ve bunu inanç sistemlerinde, dillerinde, örf ve adetlerinde, sanat ve edebiyat alanlarında yansıtmada oldukça başarılı olmuşlardır. Bu çalışmada, İslam öncesi dönemde Türk topluluklarında kurganlar, heykeller, mezar taşları ve duvar resimlerindeki arkeolojik buluntular aracılığı ile günümüze kadar gelen bilgiler ışığında, giysilerinin tamamlayıcısı olan kemerler tarihsel süreçteki yeri, önemi ve özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada; Türk kültürünün anlatıldığı kaynaklarda (Divanü Lügat-it Türk, Kamus-i Türk, Dede Korkut Hikayeleri vb.) geçen çeşitli deyişler ile bele sarılan veya takılan giysi tamamlayıcısı olan kuşak, kayış ve uçkur gibi isimlerle de anılan kemerin Eski Türkler'deki kullanımına yönelik tespitler yapılmıştır.

Bozkır kültüründe günlük yaşamda, ordu idaresi ve savaş alanındaki ustalıklarıyla iyi bir üne sahip olan Türkler, kemer üzerinde savaş aletleri (ok, hançer vb), küçük kese, sarkıntılı süsler gibi çeşitli objeleri taşımışlardır. Kemer tokaları ve kemerler üzerinde kullandıkları süslemelerden Türklerin kuyumculuk, maden işleme, ahşap oyma ve taş işleme gibi sanatları oldukça incelikli bir şekilde icra ettikleri anlaşılmaktadır. Türkler bu hünerlerini sadece kemer ve kemer tokalarında değil, aynı zamanda gündelik yaşamlarında kullandıkları birçok eşya üzerinde göstermişlerdir.

İslam öncesi Türklerin göçebe yaşamlarında hayvanlarla olan ilişkilerinin giyim unsurlarına da yansıdığı, bozkır sanatında kemer toka ve plakalarının hayvan simgeleri ile bezendiği ve bu bezemelerin genellikle yırtıcı hayvanlardan oluştuğu görülmektedir. Özellikle "pars, kaplan, kuş, geyik, at, koyun vb. hayvanların birbirleri ile mücadelelerini tasvir eden hayvan simgeleri" kemer ve kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, at koşumları ve diğer süs eşyaları üstünde sıklıkla kullanılır.

Kemerin işlevsel boyutu "giysileri bedene oturtup sabitlemek, dış giyimi toparlamak, giysilerin ön kenarlarını kapamak, beli sıkmak, beden iskeletini dik tutmak, soğuktan ve nemden korunmak, günlük gereksinim araç gereçlerini taşımak" olarak sıralanabilir. Diğer taraftan kemer, "güç, rütbe, statü gibi sembolik nedenlerle" kadın ve erkek giyiminde

önemli bir parça olarak kullanılmıştır. Bozkır kültüründe konar-göçer yaşam, ihtiyaçları en kolay şekilde karşılayabilecek ve taşınabilecek eşya kullanımını gerektirmektedir. Türk giyim kültürü içerisinde kişilerin sosyal durumlarını, özel zevklerini ya da varlık seviyelerini bu kemerler aracılığı ile anlamak mümkündür. Kemerlerin üzerlerine yerleştirilen tokalar "alplik" alameti olarak kullanılmış ve sonraları bu tarz kemerlerden sarkan çeşitli objeler ile askeri rütbeler belirlenmiştir.

İskitler'de Kullanılan Kemerler: İskit sanat eserlerinde hayvan tasvirlerine sık sık rastlanılmakta ve bu sanat "İskit Hayvan Üslubu" olarak adlandırılmaktadır. Kemer levhalarında ve tokalarında geyik ve dağ keçisi figürleri görülmektedir. Esik Kurganından çıkan "Altın Elbiseli Adam" olarak bilinen bir prensin üzerindeki giysinin (kaftan) kemerle sıkıştırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu prense ait deri kemer üzerinde altın aplike plakalar yer almakta ve bunların üzerinde hayvan tasvirleri bulunmaktadır.

Hunlar'da Kullanılan Kemerler: Bozkır hayvan üslubunun etkileri Hunlarda da devam etmiştir. Hunlarda kaftanlar üzerinde belde kuşak veya çoğu kez rütbe işareti olarak sayılan deri kemerler bulunmaktadır. Hükümdarlık sembolü olmasından dolayı hükümdarlar altınla süslenmiş kuşak takarken, askerler ise eşyalarını da taşıma görevini yerine getiren kayıştan yapılmış kuşak takmışlardır. Özellikle Hunlarda rastlanılan hayvanların birbirine saldırışını gösteren sahneler kurt figürleri süsleme deseni olarak kullanılmıştır. Hun kemerlerinde sarkıntılar, madeni plakalı kemer tokaları, tokanın kayışının birleştirildiği yere konulan bir kaş da görmek mümkündür.

Göktürkler'de Kullanılan Kemerler: Türk kültür tarihi içerisinde Göktürkler, oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ögel; (1991: 2) "Türklerin, yiyecek ve silahlarını asmak amacıyla kalın deri kemerlere ihtiyaç duyduklarını" söylemektedir. Kemerler konusunda Göktürk heykelleri de önemli ipuçları vermektedir. Heykeller üzerinde kemer detaylarına her daim rastlamak mümkündür. Rütbeyi gösteren madeni plakalı ve tokalı kemerler ve bu kemerlere asılan eşyalar ile çeşitli silahlar rastlanan diğer detaylar arasındadır. Deri olan bu kemerler, çeşitli madeni plakalarla süslenmekte, çoğunun solunda kılıç, sağında ise yuvarlak küçük kese ya da çanta bulunmaktadır.

Avarlar'da Kullanılan Kemerler: Avarlar'da kemer bir rütbe işareti olarak kullanılmış olup, kemer üzerinde kuşananın hangi gruba, hangi boya dahil olduğu, plakaların sayısından ve dizilişinden anlaşılmaktadır. Avar sanatında hayvan motiflerinin yanı sıra bitki bezemeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Menteşelerle kayışlara bağlanan bazı süslerin Avar sanatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Avarlar 6.- 9. yüzyıl savaşlarından sonra kemerlerinde işlemeli, sarkıntılı metal süsler kullanmışlardır. Bu süslemelerin birbirine benzemediği, madenlerin çeşitli sanatsal yöntemlerle eritilip dökülerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tokalı kemerlerde altın, tunç ve yeşim taşı gibi değerli taş ve madenler kullanılmıştır.

Uygurlar'da Kullanılan Kemerler: Uygurlar, Eski Türk resminin en önemli temsilcileri arasındadır. Duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bilinen en eski örnekleridir. İnandıkları dinler olan Maniheizm ve Budizm onların sanatsal faaliyetlerde ilerlemelerini sağlamış özellikle "resim, heykel, tezhip, dokuma ve cilt sanatlarında" önemli eserleri ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Uygur döneminde göçebe yaşam yerine yerleşik yaşama ve farklı dinlere geçilmesi ile giyim kültüründe zenginleşme öne çıkmış ve dini motifler yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Etnografik eserleri içerisinde özellikle duvar resimlerinde soyluların elbiselerindeki zengin işlemeler dikkati çekmektedir. Uygurların Göktürklerdeki kayış ve kemerlere benzer kemerler kullandıkları görülür ve sarkıntılı kemer geleneği Uygurlarda da devam etmektedir. Kemerlerde kalp veya yuvarlak daire biçiminde kuşak süsleri görülür. Kemerlerde madenden süsler rastlanan diğer unsurlar arasındadır.

Kemer; sadece işlevsel boyutu ile değil, görünür kültürel bir öge olarak biçimi, rengi, üzerinde bulundurduğu unsurlar ile Türkler için önemli bir giyim unsuru olmuştur. Bozkır kültüründe Türk kökenli toplulukların yaşamına ilişkin bilgiler, özellikle Hayvan Üslubunun önemli yansımaları deriden ve kumaştan yapılmış kemer ve kuşakların üzerine yerleştirilen plakalarda ya da kemeri kapatmak üzere kullanılan tokalarda görülmektedir. Eski Türklerde farklı dinlerin etkisi ile, hayvan üslubunun yanısıra bitkisel süslemeler de görülmeye başlanmıştır. Kültürün sürekli gelişen ve toplulukların yaşam tarzlarından etkilerek değişen yapısı giyim unsurlarında ve kemerde de kendini göstermiştir.

Kaynaklar

Altınkılıç, Arzu Emel. "Göktürk Giyim Kuşamının Plastik Sanatlarda Değerlendirilmesi". Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7-53 (2020): 1101-1110.

Anadol, Cemal. Tarihe Hükmeden Millet Türkler. (3. Baskı), İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, (2010).

Arık, Murat. Esik Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008.

Aslanapa, Oktay. Türk Sanatı. İstanbul:Remzi Kitapevi, 1989.

Baykuzu, Tilla Deniz. "İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakultesi Dergisi, 53-1(2013): 221-250.

Begiç, Hacer Nurgül. "Giyim–Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış". Sutad, (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi), 40 (Güz 2016): 287-297 E-ISSN: 2458-9071.

Berkli, Yunus. "Uygur Resim Sanatının Üslup Özellikleri". Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences, 10-45 (Aralık 2010):155-166

Çalış, Said Mübin. "Karadeniz'in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri". KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14-1(2017): 42-60.

Çoruhlu, Yaşar. Göktürk Sanatı. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002a.

____. Hun Sanatı. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002b.

____. "Osmanlılardan Önce, Kuzey Karadeniz ve Doğu Avrupa'da Türk Sanatı", (2011)

https://www.academia.edu/16703053/Osmanlılardan_Önce_Kuzey_Karadeniz_ve_Dogu_Avrupada_Turk_Sanatı_Prof_Dr_Yasar_ÇORUHLU?auto=download Erişim Tarihi: 28.10.2020.

Diyarbekirli, Nejat. Hun Sanatı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.

Erdélyi, István. "Avarlar". Çev. Kürşat Yıldırım. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XIII-2 (2013): 337-346.

Èrdy, Miklos. Yenisey'in Batısındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Eroğlu, Mehmet Ali. "Türk Giyim Kültürü ve Balıkesir Dursunbey Yöresine Ait Folklorik Giyisiler". Uluslararası Ahmet Yeseviden Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türk Büyükleri Sempozyumu ve Kültür Sanat Etkinlikleri, 03-07 Eylül 2008.

Ertürk, Nilay. Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2018.

Esin, Emel. İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş. (Türk Kültürü El-Kitabı I, II, Cilt I/b ' den Ayrı Basım), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

Eycil, Ahmet ve Us, Ünzile. "İslamiyet Öncesi Türk Tarihinde Sanatı Etkileyen Unsurlar". Asia Minor Studies Journal, 7-1(Ocak 2019): 81-94.

Gerçek, Merve. (2012). Giyimde "Kültürel Taşıyıcılık". Yayımlanmamış sanatta yeterlilik tezi İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.

Gül, Mehmet. Uzun, Recep Nur ve Çebi, Mehmet. "Türk Kültürlerindeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış". Turkish Studies Social Sciences, 13-26, (Kış 2018): 655-671.

Güney, Adnan. Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002.

Harmankaya, Hatice ve Güzel, Selda. "Giyim- Süsleme Tarihi Sürecinde İşlemenin Önemi ve Kullanım Alanları". 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri (10-15. 09.2007), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 4-2 (2008): 669-679.

İskenderzade, Lale Avşar. "Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (2010): 255-269.

Kafesoğlu, İbrahim. Türk Milli Kültürü. (16. Basım), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.

Koca, Salih. Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 3, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kopan, Demet. Anadolu'da Deri Giyim Tarihi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008.

Oral, Ebru. "İskit Sanatı ve Anadolu'daki Yayılımı". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3-10 (Mart 2015): 720-733

Ögel, Bahaddin. Türk Kültürünün Gelişme Çağları-I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

____. Türk Kültür Tarihine Giriş. Cilt 5, Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 638, 1991.

Özdemir, Melda. "Gerede İlçesinde Deri Kemer Yapımı". Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11-8, (Bahar 2016): 271-292.

Öztürk, Rukiye. Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (M.Ö. V. YY – M.S. VI. YY). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2007.

Özen, Nihat. Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Batman: Batman Üniversitesi, 2012.

Sakaoğlu, Necdet ve Akbayar, Nuri. Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2002.

Salman, Fikri. "Göktürk Dönemi Kıyafetleri". Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, 0-9 (2010):12-34.

Sezer Arığ, Ayten. "Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 22 (2006):144-165.

Sümer, Faruk. Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilatı-Destanları. (2. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.

Süslü, Özden. Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri. (1. Baskı), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

Tarhan, M. Taner. Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Taşağıl, Ahmet. "Uygur Kağanlığı" Orta Asya Türk Tarihi. Editör: Ahmet Kanlıdere, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1285, 2011.

Tavkul, Ufuk. "Tarihi Türk Erkek Kıyafetleri". Milli Folklor, 19 (1994): 40-45.

Yılmaz, Özgün Güneş. İslam Öncesi Türklerde Kullanılan Astral Simgelerin Çağdaş Seramik Sanatında Yorumu. Yayımlanmamış yüksek yisans sanat çalışması raporu, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2019.

URL1: https://archive.org/details/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt04/page/n157/mode/2up Erişim Tarihi: 20.10.2020.

Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

THE USE AND FEATURES OF BELT IN PRE-ISLAMIC TURKS

Menekşe Sakarya
Hamide Tuba Kızılkaya

Abstract

Pre-Islamic Turks, who had nomadic or semi-nomadic lifestyles on the steppes from east to west and north to south of Central Asia, lived in tribes and thus created a unique culture. Among the works that significantly reflect cultural values in a society, the pieces of clothing are at the forefront. The belts, which are among the material cultural elements, convey important information about Turkish culture throughout the history. It is thought that belts established an important bond among Turkish communities with its common and special artistic understanding. In this study, the types, functions, construction materials, ornaments, workmanship of belts and belt buckles as well as the various expressions related to wearing of belts in pre-Islamic Turks were examined. In addition, the usage habits, features and contributions to social status of the belt in Scythians, Göktürks, Huns, Avars and Uighurs which are among the pre-Islamic Old Turkic communities were investigated. In the study, secondary sources in the related literature were studied, historical documents and visuals related to the belt were examined and the related information of the works belonging to that period was gathered and evaluated.

Keywords: Pre-Islamic Turks, belt, strap, girdle, clothing, clothing culture